

жаль, автор обминув таку важливу проблему, як роль і місце Рад у кооперативному русі. Також не в повній мірі відповідає сучасним вимогам історіографічна оцінка відповідної літератури минулих років, яка в умовах соціалістичного плюралізму думок має бути розглянута з позицій нинішніх уявлень, в більш критичному пла-ні. Зустрічаються в монографії деякі неточ-ності, друкарські помилки.

Однак, незважаючи на окремі недоліки, монографія М. М. Олійника заслуговує на підвищенню увагу з боку науковців. Адже

це перша книга з зазначеної проблеми, що вийшла в світ після ХХVII з'їзду КПРС. Вона в значній мірі позбавлена тих звич-них стереотипів, які були характерні для нашої літератури в застійні часи. Важливі висновки та узагальнення, зроблені авто-ром, безперечно поглинюють наші знання в галузі розвитку соціалістичної демократії, історії становлення і подальшого вдоско-налення діяльності Рад.

Б. К. МИГАЛЬ (Харків)
П. Д. ОРОБИНСЬКИЙ (Харків)

Frank E. Sysyn.

*Between Poland and
the Ukraine :
the dilemma of Adam
Kysil, 1600—1653.*

*Cambridge, Massachusetts, 1985.—406 p.
Ф. Сисин.*

*Між Польщею і Україною:
дilemma Adama Kиселя, 1600—1653.
Кембрідж, Массачусетс, 1985.—406 c.*

Останнім часом наукова громадськість Республіки дістає дедалі більше можливо-стей ознайомитися з публікаціями і діяльні-стю українознавчих кафедр й Українського наукового інституту Гарвардського універ-ситету (США). Увагу радянських дослідни-ків насамперед привернули праці літерату-рознавців та видавниця програма універси-тету, якою передбачається випуск трьох серій (мовами оригіналу, українською та англійською) 40-томного комплексу україн-ської досекулярної літератури від часів Київської Русі до XVIII ст. включно.

Порівняно менше відомо досі про публі-кації вчених, які так чи інакше прилучені до діяльності Гарвардського українознав-чого центру і розробляють проблеми істо-рії України джовтневого періоду. Ці дослідження проводяться за ініціативою й при підтримці кафедри української історії імені М. С. Грушевського, яку з моменту її утворення очолює професор О. Пріцак, та Українського наукового інституту. Ще в 70-ті роки темами дослідів цього гурту істориків стали українсько-польські та українсько-татарські взаємини у XVII ст., історія станів на Україні, зокрема шля-хетства, ряд інших проблем. У 80-ті роки ці дослідження переросли у публікації монографічного характеру, однією з яких є праця викладача Гарвардського універси-тету і заступника директора Українського наукового інституту Френка Е. Сисина.

Монографія присвячена дослідження життєвого шляху Адама Киселя — однієї з найбільш суперечливих і водночас найменш досліджених постатей в історії України XVII ст. Ф. Сисин поставив за ме-ту крізь призму політичної біографії

українського магната розглянути головні проблеми політичного розвитку України в першій половині XVII ст., визначити роль магнатерії і шляхти напередодні Вільної війни українського народу. Американський історик опинився в складній ситуації: при повній (або майже повній) відсутності спеціальних досліджень про особу А. Киселя в історичній літературі найрізноманітніших напрямів траплялися переважно негативні оцінки його діяльності. У передмові Ф. Сисин зазначає, що на поглядах істориків XIX—XX ст., які займа-лися проблемами України, позначилися три ідеологічні течії: націоналізму (польсько-го або українського), клерикалізму (като-лицького або православного) і марксизму. Навряд чи можна повністю погодитися із систематизацією, яка спрощує ідеологічні впливи і не враховує цілих напрямів розвитку історіографії у зазначеній період. Характерно, однак, що американський історик відмовляється, хоч і з певними застереженнями, від наслідування своїх попередників щодо оцінки діяльності А. Киселя. Це стосується не тільки марксистської історіографії (Ф. Сисин пише про ахафонічність деяких оцінок радян-ських істориків), а й представників інших ідеологічних течій.

Цей підхід уже сам по собі досить симптоматичний і відображає ті зміни, які відбуваються останнім часом в західній історіографії історії України й безпосередньо пов'язані з діяльністю кафедр українознавства в Гарварді. Протягом більш як 50 років на Заході домінували погляди, сформовані представниками двох історіографічних шкіл — народницької, «останнім з могікан» якої вважав себе М. С. Грушевський, та державницької, ідейним нащennником якої був В. Липинський (до неї причисляв себе дехто з учнів Грушевського, зокрема С. Томашівський, у міжвоєнні часи — І. П. Кріп'якевич та ін.).

Нове покоління істориків України на-Заході здебільшого відкинуло концепції цих шкіл і намагається інтерпретувати ми-нуле українського народу, виходячи з по-глядів, які набули поширення в західній історіографії протягом останніх десятиліть. Певною мірою це стосується і рецензова-ної книжки Ф. Сисина. На його підході до-

постаті А. Киселя досить виразно позначається впливи французької школи «Анналів», представники якої вже кілька десятиліть виступають у західній історіографії «законодавцями» у вивченні європейської історії періоду середньовіччя та рубежу нових часів. У відомій книзі одного із засновників цієї школи М. Блока «Апологія історії» є спеціальний розділ («Судити чи розуміти»), присвячений роздумам про те, як саме має ставитися історик до описуваних ним подій. М. Блок дійшов висновку, що історик має саме зрозуміти події і постаратися, про які він пише.

Вплив такого підходу до історії позначився й на книжці Ф. Сисина. Щоправда, її автора не можна вважати повністю відьмним і від традиції державницької школи, що вплинуло, зокрема, на вибір тематики дослідження. Біографія А. Киселя у такому вигляді, як її подає Ф. Сисин, є багато в чому студією з історії української магнатерії та шляхти, над висвітленням якої першим в українській історіографії почав працювати саме В. Липинський. Водночас слід зауважити, що соціальна історія, тобто історія класів, станів, етнічних, релігійних та інших громад, є однією з найбільш розроблюваних нині галузей історичної науки у США та країнах Західної Європи.

А. Кисель розглядається в книзі Ф. Сисина як представник королівської адміністрації на Україні, що усвідомлював кризу політики Речі Посполитої на цих землях, як керівник православної шляхетської опозиції в польсько-литовській державі та в деяких інших іпостасях. Через ці сфери політичної діяльності А. Киселя американський історик хоче вийти на вирішення проблем більш загального характеру, відповісти на питання, якою мірою «українська проблема» в політиці Речі Посполитої призводила до занепаду цієї держави, чи була спадковість у політичному житті на Україні до і після Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, як діяв механізм асиміляції української шляхти в Речі Посполитій, чи можна розглядати польсько-українські відносини та конфлікт напередодні і під час Хмельниччини з точки зору національного фактора. Перелік цих питань є показовим уже сам по собі, а постановка останнього з них свідчить про певний розрив американського дослідника з традиціями української націоналістичної історіографії.

Відповідь на них Ф. Сисин прагне дати на підставі широкого кола джерел та літератури. Слід зазначити, що додатки, в яких вміщено публікацію одного з документів про маєтності А. Киселя, а також огляди джерел і літератури та примітки за обсягом займають третину видання. Історик довгий час працював в архівах і бібліотеках ПНР. В СРСР він не зміг тоді (в 70-х — на початку 80-х років) потрапити до архівосховищ України (працював лише в бібліотеках Києва і Львова).

Рецензована книжка має вісім глав, три додатки, бібліографічний список літератури, іменний та географічний покажчики, кілька карт та ілюстрацій. Перша глава присвяче-

на огляду становища українських земель у складі Речі Посполитої на початку XVII ст., наступні 7 — у хронологічному порядку висвітлюють етапи біографії А. Киселя на фоні подій, з якими так чи інакше була пов'язана політична кар'єра цього українського магната. Її злет почався після придушення селянсько-козацького повстання під проводом Павлюка: А. Кисель — чернігівський кастелян, потім — сенатор, київський кастелян та брацлавський воєвода і, нарешті, київський воєвода.

Ф. Сисин багато уваги приділив висвітленню ролі, яку відігравав А. Кисель у боротьбі православної опозиції; показав його ставлення до намагань королівської влади та деяких уніатських і православних церковних ієрархів укласти «універсалну унію» з Римом. Шо ж до діяльності А. Киселя під час придушення селянсько-козацьких повстань, то Ф. Сисин унікає її прямих оцінок, пояснюючи це насамперед позицією української шляхти, виразником інтересів якої був і А. Кисель.

Дилема А. Киселя набула особливої гостроти в умовах очоленого Б. Хмельницьким повстання, яке досить швидко переросло у Визвольну війну. Позиція А. Киселя як посередника між повсталими та королівською владою діставала часто взаємовиключні, але однозначно негативні оцінки з боку і його сучасників, і наступних поколінь істориків. Одні звинувачували Киселя у сприянні повсталим, інші — гнобителям повсталіх. Радянські історіографи, виходячи насамперед з прогресивного характеру селянсько-козацьких повстань першої половини XVII ст. та війни 1648—1654 рр., в цілому негативно оцінюють діяльність А. Киселя, яка гальмувала розвиток визвольної боротьби на Україні.

Коротко спинимося на висновках, яких дійшов у результаті проведеного дослідження Ф. Сисин. Треба зазначити, що, зробивши темою його переважно подій політичного та національно-релігійного життя на Україні, американський історик у дусі школи «Анналів», на поглядах представників якої, як відомо, позначився вплив марксизму, визнає, що головними факторами, які зумовили виникнення України як політичної реальності в першій половині XVII ст., були саме економічні та соціальні умови розвитку українських земель.

Можна погодитись з автором книжки у тому, що однією з головних передумов появи тих розбіжностей у поглядах та діяльності А. Киселя, які можуть трактуватися як його дилема, є суперечності у позиції шляхти, що, відмовляючись від утримання на південних кордонах України достатньою кількості війська, сприяла тим самим виникненню і зміцненню козацтва й козацької старшини, але водночас перешкоджала інтеграції останньої до панівних кіл держави. Служним є і твердження Ф. Сисина про те, що уособлювана А. Киселем «шляхетська русинська політична нація» не могла розв'язати нагальні проблеми, які постали в той час перед Україною.

Деякі положення американського історика викликають заперечення, інші — можуть бути предметом дискусії. Спірною уявляється нам думка про те, що тільки після Зборівського миру, тобто в 1650 р., А. Кисіль став політиком, позбавленим реальної програми: незадоволення умовами миру і з одного, і з іншого боку робило неможливим досягнення компромісу в найближчому майбутньому і, відповідно, означало банкрутство політичної програми А. Киселя. На нашу думку, останній став політиком без реальної програми набагато раніше — після перших перемог повсталих під Жовтими Водами і Корсунем. Вже з цього періоду його програма досягнення компромісу втрачає самостійне значення і використовується як гетьманською адміністрацією, так і королівською владою для переговорів у тих умовах, коли ні одна із сторін не могла взяти гору, а логіка військового протистояння вимагала мирної перерви.

Підбиваючи підсумки політичної діяльності А. Киселя, автор рецензованої праці придає багато уваги Гадяцькій умові 1659 р., розглядаючи її як продовження політичного курсу, одним з авторів якого був А. Кисіль. Серед причин, що не дали змоги прийти до умови, аналогічній Гадяцькій ще за життя А. Киселя, американський історик називає, по-перше, особисті якості українського магната, який не був настільки оригінальним мислителем чи незалежним політиком, щоб піти на подіб-

ний крок, і, по-друге,—фактор часу. Ф. Сисин зазначає, що наприкінці 40-х — на початку 50-х років фактично ніхто не був готовий до появи окремої політичної структури у Придніпров'ї, і зовсім інша ситуація склалася наприкінці 50-х років XVII ст. Це спроваді так, однак, важко пояснити, чому серед інших факторів, які впливали на нову ситуацію, Ф. Сисин не згадує про Переяславську раду, рішення якої змушували польських політиків йти на компроміс з угрупуванням І. Виговського.

Ф. Сисин врешті-решт доходить висновку, що за політичних, культурних та інших уявлень, властивих оточенню А. Киселя, його дилема не могла мати вирішення.

Справді, Кисіль дилему не розв'язав і, йдучи слідом за ним, дивлячись на світ його очима, її розв'язати непросто, а, відмовившись від критеріїв соціального та національного характеру, і неможливо. Отже, в рамках тенденцій, що існують у сучасній західній історіографії, дилема А. Киселя залишається нерозв'язаною і з історіографічної точки зору, хоча створене на основі широкого кола джерел та літератури дослідження Ф. Сисина є по-мітним внеском в історіографію українсько-польських відносин XVII ст. і заслуговує на увагу фахівців.

С. М. ПЛОХІЙ (Дніпропетровськ)

Одержано 13. 03. 89.

* * *